

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМЪТ В РУСИЯ ОТ КРАЯ НА XVIII И НАЧАЛОТО НА XIX ВЕК И ВЛИЯНИЕТО МУ НА БАЛКАНИТЕ

Мариана Йовевска

Независимо от съществуващите различия при подходите към проблема за възникването на конституционализма, преобладаващо остава мнението, че терминът конституционализъм произлиза от латинското “constitution” (установяване, предписание, норма, правило), което през императорската епоха на Древния Рим в множество число се употребява в смисъл на различни видове императорски предписания – едикти, декрети, мандати и рескрипти, които с решенията на Сената са най-важните законодателни актове¹. През Средновековието с конституция са назовавани монашеските устави и актовете, определящи структурата и управлението на градовете-държави². Като синоним на „устройство на държавата“ изразът конституция се появява след XVIII век. Като основен закон на страната конституцията се отличава от другите закони, поради своята доминираща позиция спрямо тях, със своето съдържание, с начина на приемане, което затруднява нейните поправки³.

Първата конституция в света е американската, приета на 17 септември 1787 г. от Конгреса във Филаделфия и влязла в сила от

---

¹ **Бартошек, М.** Римское право: (Понятия, термины, определения). М., 1989, с. 87 – 88. [Цит. По Галиуллина, Марина Валерьевна. “Конституционализм в России во второй половине XVIII – начале XIX веков”, автореферата в Интернет <http://www.dissercat.com/content/konstitutsionalizm-v-rossii-vo-vtoroi-polovine-xviii-nachale-xix-vekov#ixzz2C1gltl78> (юни, 2012)]

² **Автономов, А. С.** Правовая онтология политики: к построению системы категорий. М., 1999, с. 91–92. (Цит. По Галиуллина, Марина Валерьевна, Конституционализм в России во второй половине XVIII – начале XIX веков), автореферата в Интернет <http://www.dissercat.com/content/konstitutsionalizm-v-rossii-vo-vtoroi-polovine-xviii-nachale-xix-vekov#ixzz2C1gltl78> (юни, 2012)

³ Виж подр. **Еллинек, Г.** Конституции, их история и значение в современном праве. СПб., 1906.

4 март 1789 г. Със своите 7 члена тя поставя началото на конституционната цивилизация в глобален и световен план. От една страна, разширявайки теоретичните параметри на конституционната идея, се обогатява с нови възможности с добавянето на 27 поправки (амандмани), а от друга страна се превръща в пример и източник на богат опит за останалите страни по света. Американската конституция става предпоставка да се въведе и концептуалното понятие конституционализъм в американската правно-политическа и теоретична мисъл в края на XVIII и началото на XIX век. Терминът първоначално се свързва терминологично и теоретично с управление на закона, с текста и духа на писаната конституция. Постепенно понятието „конституционализъм“ получава по-широко тълкувание и с течение на времето започва да се прилага като уточнение за върховенството на конституционния текст над издаваните закони и правни актове⁴, за охарактеризиране на преходните процеси към установяване на конституционна власт в европейските държави и демокрация и по всички краища на земята. Така конституционализмът се свързва със същността на процесите за установяване на конституционната цивилизация, явява се като съвкупност от елементи на конституционното развитие, която включва: съгласието на народа, ограничаване на правителството, свободно общество, неприкосновеност на личността, обществен контрол, разделяне на властите и други.

В исторически контекст терминът конституционализъм съдържа всички прояви, събития и процеси, разкриващи и проследяващи еволюцията на идеите и доктрините за конституция и конституционно управление. Той започва от постигане на законово ограничаване на едноличната власт, посредством институции, проекти и реформи, за да включи и усилията за изграждане на конституционна държава. Особен интерес представляват, разбира се, ролята и последствията от всички нереализирани и реализирани проекти за институции и конституционни идеи, както и начините за разпределяне на различни управленски правомощия върху по-широка част от обществото.

Специфичното развитие на английския конституционализъм, постигнал прецизност и хармоничност в законово регламентираното

---

⁴ **Берман, Г. Дж.** Западная традиция права: эпоха формирования. Пер. с англ. М., 1994, с. 370.

държавно управление, без да обособи конституционен текст, илюстрира собствен път на развитие, приеман в редица случаи като еталон за законово управление. Полша и Франция пък стават първите европейски държави, създали и възприели конституционни текстове, съответно през май и септември 1791 г., превръщайки държавите в конституционни монархии. Техният, за съжаление, краткотраен опит на конституционно управление, позволява да се заговори, освен за известния вече републикански конституционализъм в лицето на американския, и за монархически, при това демонстрирайки национални специфики и самостоеен път на израстване. Параметрите на конституционализма, въпреки привидно сходните възможности на развитие, осигуряват самостоятелно и дори неповторимо развитие за всяка нация и държава. Конституционализмът се разбира като правно, историческо, политическо и социално явление с национална окраска и за това говорим за английски конституционализъм, американски, френски, руски и т.н.⁵

Първата конституция в Русия с наименованието Основни закони, съдържащи 17 глави и 223 члена се узаконява с подписа на Николай II (1868/1894 – 1917) на 23 април 1906 г. Тя е октроирана (подарена от императора) и за това императорските манифести излизат предварително – за учредяване на Държавната дума (народното събрание) на 6 август 1805г. и на Конституцията на 17 октомври 1905 г. Новите руски институции и промените в държавно-правовия ред се оказват почти веднага обект на голям обществен интерес, обнародват се книги, учебници, на руски език се превеждат редица

---

⁵ **Кравец, И. А.** Формирование российского конституционализма (проблемы теории и практики): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2002, с. 15 – 16.

⁶ Например: **Герье, В. И.** Первая русская Государственная дума: Политические воззрения и тактика ее членов. М., 1906; Превеждат се на руски и няколко книги на известния юрист и политолог от Хайделбергския университет Георг Еллинек (1851 – 1911) за конституцията. Виж: **Еллинек, Г.** Конституции, их изменения и преобразования / Пер. с нем. под ред. и со вступ. **Б. А. Кистяковского** – С-Пб.: Изд. юрид. кн. скл. “Право”, 1907; Същият, Изменения и преобразования конституций / Пер. с нем. под ред. В. М. Устинова. – С-Пб.: Тип. Н. Н. Клобукова, 1907; Същият, Конституция, их история и значение в современном праве. – С-Пб.: Книгоизд-во “Голос”, бг.; **Еллинек, Г.** Общее

изследвания⁶, но при все това началото на руския конституционализъм е започнало много преди тези събития – още от XVIII век.

Конституционализмът в Русия започва с конституционни идеи и наличието на нормативно-правни текстове, за да постигане действителен конституционен режим на управление и система за защита на конституционната практика и конституцията. Като сложно понятие, в което се дефинират идеи, изявяват се движения, има практически приложения на редица теоретични правни и философски доктрини, руският конституционализъм включва, също така, и начините, и формите за проявяване на конституционализма в Русия през XVIII и XIX век като идеи, теория и практика. Това е времето, когато се очертават тенденциите, изразяват се идеите за ограничаване на едноличната власт чрез институции и представителни органи на различни социални и професионални съсловия.

Първи опит за ограничаване на императорската власт в руската държава има в началото на 1730 г. при възцаряването на вдовстващата курландска херцогиня и племенница на Петър I (1672 – 1727) за руска императрица – Анна Йоановна (1693/1730 – 1740). Тогава възникват и няколко проекта за въвеждане на ограничено императорско управление, чиито текстове са запазени до днес. Освен текста на „Кондициите“, ограничителните условия за управлението на бъдещата императрица, остават и няколко предложения за държавно устройство и преработване⁷.

Писмените ограничения, предложени от княз Дмитрий Михайлович Голицин (1665 – 1737) и другите членове на Върховния Таен съвет (ВТС), известни като Кондиции, са безусловни. Царският престол може да се предостави само след приемане на посочените ограничения за императорската власт: да не обявява война и мир, да не харчи средства от Държавната хазна без разрешение на ВТС. Анна Йоановна не може да встъпва в брак, не може да определи своя

учение о государстве. Право современного государства. Т. 1 / Под ред. С. И. Гессена – 2-е изд., испр. и доп. – С-Пб.: Изд-е Н. К. Мартынова, 1908.

⁷ Подробно текстът на Кондициите в: **О. Е. Кутафин**. Российский конституционализм. Москва, Издательство Норма, 2008, с. 23–24. Още Вж.: **П. Милуков**. Из истории русской интеллигенции. Сборник статей и этюдов. С. Петербург, 1902, с. 5–12 (Верховники и шляхетства).

наследник на престола, не трябва да назначава чужденци на руска служба, а управлението на гвардията излиза от нейните ръце и се предоставя на Върховния Таен Съвет.

Императрицата, също така, не трябва да въвежда нови данъци, да повишава офицери от какъвто и да било род войски в звание полковник и по-старши от него – било руснаци, било чужденци, ако за тях не са дали съгласие членовете на Върховния Таен Съвет. Императрицата няма право да издава смъртни присъди без съдебен процес и съдебно решение, да разполага и да не се разплаща с държавни средства⁸.

Това е само първата, но най-радикалната стъпка за ограничаване на монархическата власт в Русия. Кондициите всъщност, очертават рамките на реалната власт, която преминава в ръцете на Върховния съвет – най-висшето държавно учреждение в Русия през периода 1726 – 1730 г. При това процедурата върви по легитимен, законен начин. По силата на тези предварителни условия, приети и подписани от Анна Йоановна, монархът изпълнява само представителни функции.

Нито един от следващите било дворянски или правителствени, аристократични проекти не налагат толкова силни и нежелани задължения за монарха. Включително и Основният закон от 1906 г. не заплашва руския император, в случай че не приеме условията да бъде лишен от трона, както Кондициите от 1730 г.

Първата стъпка за ограничаване на императорската власт в полза на дворянска представителна институция, известна като „дворянски конституционализъм“ от 1730 г. завършва с неуспех само за месец. Анна Йоановна подписва кондициите и след приемане на престола скъсва ограничителните условия и пристъпва към жестока разправа с дворяните и техните семейства.

Разпити с мъчения, разселвания и изселвания по граничните застави в Сибир на довчерашните най-високопоставени руски дворяни и аристократи, заедно с техните синове, жени, дъщери и снахи. Изземване на семейни владения и собствениosti, смъртни присъди при най-жестоки форми на изпълнение, като разпъване на колело,

---

⁸ Съдържанието на кондициите вж.: О. Е. Кугафин. Российский конституционализм. Москва, Издательство Норма, 2008, с. 23–24.

идват в отговор на усилията за ограничена императорската власт. По същество това е резултата от първото руско движение за конституционализъм, при това под маската на лъжливи обвинения за държавна измяна към предходния владетел – 17-годишният внук на Петър I, починалият скоропостижно Петър II (1715/1727 – 1730).

В средата на XVIII век се изявяват много силно и масово реформаторски идеи в руските културни и държавни среди, които структурно и принципно ще видоизменят държавата. В годините 1762 – 1774 г. се налага Конституцията на Н. И. Панин – Д. И. Фонвизин, в 1801 г. са записките на братята А. Р. и С. Р. Воронцови във „Всемилюстивейшая жалованная грамота российскому народу“ от 1801 г. Силната реформаторската линия се проявява през управлението на руските владетели – императриците Елизавета Петровна (1709/1741 – 1761) и Екатерина II (1729/1762 – 1796), император Павел I (1754/1796 – 1802), Александър I (1777/1801 – 1825). Сред инициаторите на реформените предложения и инициативите за монархическо управление на законова основа са и самите монарси. Императрицата Екатерина II, нейният син император Павел I и неговият първороден син Александър I имат проекти, за реструктуриране на институциите в държавата, за въвеждане на нови принципи и правила в централното управление и по губернии, които да са задължителни за всички, т. е. като че ли да променят държавното управление, въвеждайки основни закони, почитани и задължителни за всички.

Екатерина II живее с известния Гръцки проект за възстановяване на Византийската държава върху територията на Османската империя с императорска корона и престол за нейния внук Константин. Но тя е автор и на „Наказ“, обширен програмен документ, по който трябва да се ръководят членовете на Уложената комисия. Свикана в 1767 г. тази Комисия се явява събрание на представители от всички съсловия, освен селяните, което трябва да подготви и приеме новото Уложение – проект за управление. В огранната си част Наказът съдържа идеи, фрази, текстове на западноевропейските просветители, мисли на френския философ Шарл Монтескьо (1689 – 1755) и миланския юрист и хуманист Чезаре Беккария (1738 – 1794), с претенцията, че въвежда ново управление и нов ред в империята. С „Наказа“ Екатерина II се представя пред общественото мнение както в Русия, така и в Европа като истински законодател и „богиня на мъдростта“.

Император Павел (1754/1796 – 1802), също записва предсмъртните бележки на своя възпитател и довереник Никита И. Панин (1718 – 1883) за държавното управление, интересува се от монархическо управление, ограничено от закони. Тези записки, останали известни като „Разсуждения вечерта 28 марта 1783 г.“ разкриват, че 2 дена преди смъртта си неговият наставник Никита Панин препоръчва създаването на избран Сенат чрез избори от дворянските събрания по места.

Александър Първи (1777/1801 – 1825) на свой ред поема престола в името на реформи за руското държавно управление и, въпреки първоначалните индикации за усилия в тази насока, не отива подалеч от своите предшественици. Той не ограничава монархическата власт и освобождава държавния съветник М. М. Сперански (1772 – 1839), известен с либералните си възгледи през март 1812 г.

На въвеждане на обща законност в страната се посвещават цели дворянски фамилии, като графовете Шувалови, Воронцови, М. М. Щербатов, които като високо образовани руски аристократи предлагат реформиране на различни държавни институции, формирането на нови органи, учредяване на нови процедури за взимането на решения в различните сектори на централното и губернско управление. На практика повечето от тях успяват да съчетаят теоретичните си виждания с практическа дейност в работата по новото Уложение, като държавни канцлери или на други постове, като участници в управлението и реформирането на губерниите.

Руският историк, философ, публицист и държавен деец княз Михаил М. Щербатов (1733 – 1790), като истински енциклопедист представя в съчинението си “Разные рассуждения о правлении” различните форми на управление – монархическа, аристократическа и демократическа, с техните предимства и слабости:⁹ Остава описание на идеалното държавно управление в незавършеното съчинение „Путешествие в землю Офирскую господина С., швецкого дворянина“¹⁰. В този роман-утопия обществото е съсловно диференцирано

---

⁹ Вж.: Конституционализм: исторический путь России к либеральной демократии. Сборник документов. Състав. Гоголевский, А. В. Москва, 2000, с. 133 – 142.

¹⁰ Написан в 1783 г. този роман утопия е издаден за първи път в 1896 г.

и с напълно затворени съсловия, управлявано от един господар, като монархическата власт е ограничена от висшето дворянство. Всъщност, това управление с наименование, заимствано от Библията и с много алегии, наподобява шведската система от началото на XVIII век. Но монархия, ограничена от дворянска аристокрация, се явява модел и идеал за управление в Русия, при който се изтъква на преден план ролята на едрата поземлена аристокрация .

Същата идея развива и А. Р. Воронцов (1741 – 1805) в “Грамота российскому народу“ от 1801 г., като залага на положителната роля на дворянското съсловие и цели да се потвърдят и възобновят правата и предимствата, дадени от предишните владетели на дворяните. И според него, държавната власт на монарха, оставайки неограничена, трябва да бъде лишена от деспотични черти с помощта на дворянството, което за целта трябва да използва своите привилегии и предимства. Въпреки известни либерални нагласи, проявени при губернските реформи на Екатерина II, А. Р. Воронцов не симпатизира изцяло на идеята за конституционните преобразования. Той разработва проект за реорганизация на Сената през 1801 г. в “Записке неизвестного лица о сенате и государственном устройстве”, като своите виждания включва и в записката до император Александър I от същата година¹¹.

Отстояваният принцип, че монархът няма да изпада в положението на деспот, ако той издава закони, които спазва най-напред самият той и след това всички останали, се споделя и от княз А. А. Безбородко (1747 – 1799), руски дипломат и канцлер.

Проекти за реформи предлагат и много висши, и не толкова високопоставени дворцови сановници, привлечени в масонството от масонските ложи в различни страни – Англия, Франция, Швеция. През XVIII век регламентите и правилата на масонската дейност са регламентирани от масонските Конституционни книги¹². Новопоя-

---

¹¹ Конституционализъм: Исторический путь России к либеральной демократии. Сборник документов. Состав. Гоголевский А. В. Москва, 2000, с. 175–177.

¹² Конституция е наименование за устав на рицарски орден, което в последствие се въвежда и за уставите на франкмасоните и другите масонски ложи. През 1720 г. се утвърждава първата „конституция“ за Ордена на

вилите се руски масони са високообразовани и добре поставени хора в обществото, които се ръководят от принципите за преодоляване на религиозните различия, за почитане на действащите власти – съдебна, светска и духовна. Те ревностно отстояват идеите за равноправие и уважение към човешкото достойнство, за религиозна и национална търпимост, спазват задълженията си към християнството и осъществяват щедра благотворителност. Масонството утвърждава нравственото усъвършенстване като средство за преминаване в рая на отвъдния свят или за постигане на златния век на земята. Граф Никита И. Панин (1718 – 1783), личният секретар на императрицата Екатерина II – Иван П. Елагин (1725 – 1794), Н. И. Новиков (1744 – 1818), един от родоначалниците на фамилията Воронцови – граф Роман И. Воронцов (1717 – 1783), чиито наследници заемат важни позиции в дворцовите среди при императриците Елисавета Петровна и Екатерина II са масони. Масон е и граф Андрей П. Шувалов (1742 – 1789), ученик и кореспондент на Волтер, сенатор, действителен таен съветник, предводител на дворянството, многостранен деятел в екатерининската епоха. Най-пълният конституционен проект е на масона Никита И. Панин (1718 – 1783). Има известни подсказки за Дениз И. Фонвизин (1745 – 1792), че има връзка с масонството.

От втората половина на XVIII в. в Русия се очертава ново течение в обществено-политическата мисъл – просветителството, чиито най-ярки представители в сферата на конституционната мисъл

франкмасоните, издадена на френски език през 1736 г. Шотландският свещеник Джеймс Андерсен в 1723 г. издава книга, обобщаваща всички декларации, правила и принципи, приети и спазвани в ложите, озаглавена Конституция. Древните задължения, както я наричат британците включва и съставеният през 1720 г. Генерален Регламент на Джордж Пейн. Конституцията се оказват очевидна необходимост за разширяващото се масонско движение и отредактирана тя е преиздадена в Америка по типографски начин от Бенджамин Франклин във Филаделфия (САЩ) през 1734 г. Второто лондонско издание е през 1738 г., а през 1754 г. Джон Ентик публикува нова редакция на масонската Конституция. Първоначалните ложи в Русия се явяват дъщерни на английските, на шведските, на френските и германските. На Конвента във Вилхелмсбад на 16 юли 1782 г. под председателството на херцог Фердинанд Брауншвайгски, Русия е обособена за самостоятелна масонска провинция и приема новоприетата Конституция, т.нар. Вилхелмсбадска конституция.

са Семьон Е. Десницкий (1740 – 1789), Дениз И. Фонвизин (1745 – 1792), и Никиолай И. Новиков (1744 – 1818). Техните предложения за конституиране на руското общество и държава остават като образци в руската култура. Руският юрист Семьон Е. Десницки в 1768 г. е автор на един разгърнат конституционен проект „Представления о учреждении законодательной, судебной и наказательной власти в Российской империи“, адресиран до Екатерина II. С него той утвърждава принципите за въвеждане на конституционна монархия в Русия.

Дениз И. Фонвизин (1745 – 1792) от 1769 г. е секретар на възпитателя на престолонаследника княз Павел Петрович – граф Никита И. Панин. В съчиненията „Разсуждения непременных государственных законов“ от 1782 г. – 1783 г.¹³, известно като завещанието на Н. Панин и “Разсуждение о истине“ от 1783 г. Д. Фонвизин рисува контрастната картина на деспотичния режим на Екатерина II и фаворитите, представят се сатирично картините на съвременния безграничен произвол, обхващащ всички органи на държавното управление. В тях изобилстват нападите срещу монархията, деспотията и едноличното управление.

Д. Фонвизин изисква законови преобразования и конституционна монархия, защитава Просвещението и по-доброто, по-справедливо управление, основано на фундаментални закони за държавата. Политическите възгледи на Д. Фонвизин са за ограничаване на монархията, държавното управление, властта и произвола чрез въвеждане на закони, задължителни за всички. Убежденията му са много близки с политическата дейност на лидера на дворянската либерална опозиция Н. И. Панин (1718 – 1783). Публицистиката на Д. И. Фонвизин и поспециално „Рассуждение о непременных законах“ са разработени като предисловие към неосъществения проект на двамата братя Панини – Никита Иванович и граф Петър Иванович (1721 – 1789) за конституционна монархия в Русия¹⁴. След смъртта на покровителя

---

¹³ **Фонвизин, Д. И.** Собрание сочинений в 2 томах, 2 т., с. 253–267. (27 май 2007) . – В: <http://www.rvb.ru/18vek/fonvizin/01text/vol2/02articles/257.htm>

¹⁴ **Фонвизин, Д. И.** Собрание сочинений в двух томах. Т. 2. Москва – Ленинград, Государственное Издательство Художественной Литературы 1959, с. 254–268.

Н. И. Панина през март 1783 г., Д. И. Фонвизин издава брошура за живота на граф Н. И. Панина, излязла в С.-Петербург на френски език (1784 г.), а след това и на руски (1786 г.).

По-късно „Разсъжденията“ се използват от декабристите за пропаганда на новите идеи. Генерал-майор Михаил Александрович Фонвизин (1788 – 1854), племенник на Д. И. Фонвизин, е заточен като декабрист и прекарва над 25 години в крайния сибирски север. По време на следствието през 1826 г., той твърди че декабристите искат да постигнат конституция, народно представителство (народно събрание, парламент), свобода на печата или това, което се явява същността на управлението в Англия¹⁵. В спомените, записани много години по-късно той заявява, че основната цел на декабристите е ограничена монархия¹⁶.

До днес са запазени проекти за реформи и предложения за учредяването на нови институционални звена в общодържавното управление, чиито автори са редица императорски фаворити. Например, проектите на Иван И. Шувалов, фаворит на много по-възрастната от него Елизавета Петровна (1709/1741 – 1761), на неговия братовчед граф Петър И. Шувалов (1710 – 1762)¹⁷ и неговия син граф

---

¹⁵ «достижение наших тогдашних любимых идей: конституции, представительства народного, свободы книгопечатания, одним словом, всего того, что составляет сущность правления в Англии других землях». Цит по Житомирская, С. В., Мироненко, С. В. «Декабрист Михаил Фонвизин» (в сокращении). – В: http://lectures.edu.ru/default.asp?ob_no=16982. (27.06.2012)

¹⁶ «Большая часть членов желала для России монархического образа правления, ограниченного представительными институциями по образу Англии и Франции, но были приверженцы л республиканской свободы Северо-Американских штатов». Цит по Житомирская, С. В., Мироненко, С. В. «Декабрист Михаил Фонвизин» (в сокращении). – В: http://lectures.edu.ru/default.asp?ob_no=16982. (27.06.2012)

¹⁷ В 1753 г. Шувалов представя в Сената утвърден от императрицата проект за премахване на вътрешните такси и плащания на митниците и повишаване на митата върху стоки, донесена от чужбина. Малко преди смъртта на императрицата Елизавета Петровна той настоява за съставяне на ново Уложение. Един от организаторите на руската армия и на руската артилерия е автор и инициатор на редица проекти за икономически и финансови преобразования: унищожаване на вътрешните митници, протекцио-

Андрей Петрович Шувалов (1742 – 1789). Никита Панин също е фаворит на Екатерина II, както и А.П.Шувалов е приближен на Екатерина II.

За законово урегулиране и конституционно планиране говорят както членове на императорската фамилия, императорските фаворити, така и тези, които не. По принцип, авторите на конституционните проекти са дворяни. В изследователската си работа руският историк С. Полской достига до дефиниране на дворянския конституционализъм, като по-малка част от общодворянските изяви. Той обособява за дворянски конституционализъм само процесите и проектите, които планират установяване на монархическо управление, което да е ограничено от закона – било от институция, било от конституционен текст.¹⁸ Като правило, дворянският конституционализъм налага големи ограничения на владетеля¹⁹, отколкото допускат предложенията, произхождащи от дворцовите среди. Като правителствен, монархически или аристократичен конституционализъм се приемат тези проекти, които целят да създадат бюрократична държава, със силно развита институционална система, при която органите и институциите са без правото да вземат самостоятелни решения и запазват напълно зависимостта си от волята на владетеля.

нистки вътрешнотърговски курс, повишаване ролята на косвените данъци, създаване на държавни (дворянски и търговски) банки, поставя началото на общо наблюдение и реорганизация на паричното обръщение. Съдейства за свикване и дейността на Уложената комисия. Почти всичко, което се обсъжда в Сената от 1745 до 1761 г. е по негови предложения. Той живее с проекти отнасящи се до най-разнообразни държавни сфери, предимно за финансите и армията, заради което получава и званието генерал-фелдмаршал.

¹⁸ **Польской, С. В.** Дворянский конституционализм в России XVIII – начала XIX в. – В: Вопросы истории, № 6, Июнь 2011, с. 29. **Кравец, И. А.** Формирование российского конституционализма текст автореферата и тема дисертации по праву и юриспруденции доктор юридических наук 12.001.02, ВАК РФ. Екатеринбург, 2002, с. 10–11.

¹⁹ **Польской, С.** Дворянский конституционализм в России XVIII – начала XIX вв. и его западноевропейские источники. – Доклады по истории 18 века – DHI Moskau: Vorträge zum 18. Jahrhundert II. 29–30.

Представителите на двете течения преобразуват абсолютната монархията в два различни типа монархическо управление. Дворянският конституционализъм се стреми към съсловна монархия, докато представителите на правителствения (държавен, аристократичен) конституционализъм – към бюрократично монархическо управление²⁰.

Типичен представител на дворянския конституционализъм е граф Н. И. Панин (1718 – 1783), който има проекти за ограничаване на монархическата власт със създаване на нови институции, които в някаква степен ограничават монарха и въвеждат основен закони в Русия. Той предлага Сенат и Императорски съвет, които ограничават императорската власт²¹. Конституционният проект от 1762 г. се базира на шведската действителност, от която граф Панин има лични впечатления като руски посланик и където е попил рационализма на масонските разбирания. Този проект „Императорски съвет и реформиране на Сената“ е предоставен на императрицата Екатерина II, която лично слага подписа си с дата 28 декември 1762 г., като в последствие императорският подпис е унищожен с перфорация²². Документът предвижда създаване на Императорски (държавен) съвет, който да легитимира всеки закон и заповед, издавани от императрицата. Четирима от членовете на Императорския съвет във функциите им на държавни секретари ще отговарят, всеки по отделно за 4 отдела, които всъщност са министерства: на външните работи, на вътрешните работи, на военното и на морското министерство. Съветът е институцията, която поделя с императрицата отговорността и правото да взимат решения на най-високо ниво. Не е вече изпълнителен орган на абсолютната власт. Сенатът се разделя на 6 департамента, а управляващите отделите на длъжност „министри“ са персонално

---

²⁰ **Польской, С. В.** Дворянский конституционализм в России XVIII – начала XIX в. – В: Вопросы истории, № 6, Июнь 2011, с. 35.

²¹ Проектът е открит от Николай I на 14 ноември 1826 г. в кабинета на покойния Александър I. Преди него от Александър I след убийството на Павел Петрович.

²² Документът е публикуван за първи път през 1871 година в том 7 на „Сборника на Императорското руско историческо общество“. Вж. Сборник Императорского русского исторического общества. – РИО. Т. 7. Санкт Петербург, 1871, с. 200–201.

упоменати, като за Панин е оставено Министерството на външните работи. Корекциите, които прави Екатерина II са несъществени. Вместо 6 члена на Съвета, тя предлага 8 и ги упоменава – граф Бестужев (1693 – 1768), хетман Разумовски (1729 – 1803), княз Яков Шаховский (1705 – 1777)²³, граф Н. Панин (1718 – 1783), граф Ал. Р. Воронцов (1741 – 1805), граф Захар Чернишев (1722 – 1784), Мих. Н. Волконски (1713 – 1788), граф Гр. Орлов (1734 – 1783). Отказът от този проект се дължи на това, че след убийството на Петър III, Екатерина II си запазва престола като императрица и не се стига до нежелания вариант да управлява като регентка на малолетния си син Павел. Другата вероятна причина е в констатацията, че няма вариант да не се ограничи императорската власт, в случай че се въведе пълноправна държавна институция.

Следващото конституционно предложение е през 1773 – 1774 г., заедно с Д. И. Фонвизин, с когото работят още от времето на Уложената комисия в периода 1767 – 1769 г. Общият проект е с наименование “Фундаментальных прав, неприменяемых на все времена никакой властью”, от който остава само уводът, написан от Денис И. Фовизин, известен като „Разсъжденията“. Вторият проект е изгорен при полицейски обиск срещу масоните в дома на Павел И. Фонвизин, брат на Д. И. Фонвизин и директор на Московския университет. Запазена е само уводната част, изнесена от най-младия брат Александър Ив. Фонвизин и съхранявана в неговата библиотека. По-късно тя ще се ползва от неговите синове, бъдещите декабристи Михаил и Иван Фонвизини²⁴. Счита се, че вторият проект отделя по-голяма роля на дворянското съсловие, в сравнение с първия. Императорският съвет е заместен от Върховен Сенат, в който част от сенаторите са несменяеми и са назначавани от царя, а другата се избира от дворяните на губернтски и уездни събрания. Върховният Сенат разполага със законодателната власт.

Третият конституционен проект от 1783 г. се преценява нееднозначно от изследователите, защото от него има останали само две

---

²³ Адресът на записките му http://imwerden.de/pdf/zapiski_kn_yakova_petrovicha_shahovskogo_1821.pdf

²⁴ Племенникът на Д. Фонвизин, декабристът М. А. Фонвизин предава копие от „Разсъжденията...“ на Н. М. Муравев, който ги актуализира с управлението на император Александра I.

бележки. За едни той е трета редакцията на съвместния проект на Н. И. Панин и Д. И. Фонвизин “Фундаментальных прав, неприменяемых на все времена никакой властью”. За други е отделен авторски проект на Панин, който е свързан с императорския двор и точно с престолонаследник Павел Петрович²⁵. Той е наричан „Завещанието на граф Н. И. Панин“, защото от него има запазен текст, който граф Н. И. Панин диктува два дена преди смъртта си на 28 март 1783 г. Тогава руският престолонаследник Павел Петрович си води лични бележки, които се запазват като „Разсуждения вечера 28 марта 1783 г.“.

Те съдържат оценките за главната роля на държавата, която трябва да осигури безопасност на своите поданици. Скицирано е разделението на властите на: законодателна власт, власт пазеща законите и изпълнителна власт. Законодателната власт може да бъде в ръцете на господаря, но със съгласието на държавата; пазещата законите власт трябва да бъде в ръцете на цялата нация, а изпълнителната – под господарска опека. Отново се прокрадва мисълта за ролята на дворянството, което може да участва в управлението на страната чрез Сената и министерствата.

Втората записка касае министерската структура и престолонаследнието и също се явява препоръка на Панин към Павел Петрович. В нея се отдават предпочитания към престолонаследнието по мъжка линия и се утвърждават правата му като престолонаследник на руския престол. Пълният текст на този последен конституционен проект остава в руския двор, сред тайните записки на бъдещия император Павел Първи²⁶.

---

²⁵ **Минаева, Н.** Потаенны конституции России. Москва, Посев, 2010, с. 15.

²⁶ Нина Минаева посочва архивните координати в Русский Государственный архив. Приема, че това е трети вариант и посочва, че се пази в Российского государственного архива древних актов във фонд I, Д. 57, Бумаги Павла Петровича. Виж **Минаева, Н.** Потаенны конституции России. Москва „Посев“, 2010, с. 15. Справката на сайта на Архива, в описа на разряд 1, опис 1 потвърждава наличието на тази архивна единица от 10 страници озаглавена “Записка рукой великого князя Павла Петровича о новой организации Сената, 28.III.1783 – 1788. Срвн. <http://rgada.info/poisk>

Все пак по-вероятно става дума за трета редакция на съвместния проект на Никита Панин и Денис Фонвизин, защото остават и други сведения за голям конституционен проект. Едни от тях са ръкописът, оставен от граф Пьотр И. Панин (1721 – 1789), по-малкия брат на Никита И. Панин, и поредицата писма от Н. И. Панин и от П. И. Панин до княз Павел Петрович от 80-те години на XVIII век, се доказва наличието на проект, въвеждащ Държавен съвет и промени в работата и правата на Сената²⁷.

И тук, както и във всичките проекти на Никита И. Панин, се настоява за общи закони и защита на конституционната идея, за въвеждане на новите идеи за държавното управление в Русия. Предвиждат се граждански свободи, правото на собственост за всички, правото на справедлив съд за всички, за каквито и да било провинения. Дори и в записките, които си води княз Павел Петрович пред смъртния одър на своя възпитател граф Н. И. Панин, става дума отново за тях.

Руският конституционализъм в началото на XIX век завършва първия етап на развитие, през който в най-общи линии се формулират идеите за въвеждането на легални дворянски институции и на регламентиране на централната власт; полагат се практически и теоретични усилия за осъществяване на идеята за въвеждане върховенство на закона, за всеобщо подчинение пред закона, за практическо ограничаване на самодържавието. Все по-масово се проявява стремежът за налагане на правото като единствен регулатор в обществото, разпространява се конституционното движение, съставят се в Конституционни текстове и се популяризират понятия за легимност,

---

²⁷ Петр.И. Панин (1721 – 1789) е главнокомандващ, сенатор и участник в превземането на крепостта Бендер, масон. След смъртта на брат си граф Н. И. Панин на 31 март 1783 г. продължава делото му и съчинява в с. Дупино допълнителен текст към „Разсъжденията“, оставен в ръкопис “Прибавление к рассуждению, оставшемуся после смерти министра графа Панина, сочиненное генералом графом Паниным, о чем между ними рассуждалось иметь полезным для Российской империи фундаментальные права, не переменяемые на все времена никакою властью”. Вж. **Шумигорский, С. С.** Император Павел I. Жизнь и царствование. СПб., 1907, с. 2–35 – Приложение; **Фонвизин, М. А.** Дневники и письма. Т. 2. Иркутск, 1982, с. 127–130.

самостоятелен законодателен орган и други. Процесите са проследени приблизително до първото десетилетие на XIX век, когато започват да влияят на Балканите.

През този период се извяват както правителственият, дворцов, така и дворянският конституционализъм. Например проектите на А.Р. Воронцов (1745 – 1805) „Записки неизвестного лица о Сенате и государственном устройстве“, „Грамота российскому народу“ спадат към т.нар. аристократичен конституционализъм, защото предлаганите институции ще увеличат дворянската бюрокрация, изпълняваща височайшите разпореждания на императрицата²⁸. Новите институции не разполагат с възможностите за самостоятелни решения и функциониране.

През този етап конституционализмът в Русия не реализира нито един дворянски конституционен проект в рамките на Руската империя. Затова една от изследователките на руския конституционализъм от XVIII век, озаглавява посмъртно излязлата монография като „потайните конституции“²⁹. Тези проекти намират приложимост благодарение на т.нар. „конституционна дипломация“ по отношение на създаващите се национални държави на Балканите в началото на XIX век. Тук започва държавното конституиране, което е свързано както с пространственото разположение, така и със структурирането и функционирането на държавната власт³⁰. На теория и на практика Русия съдейства за учредяването на тези държави – Републиката на седемте острова на Йонийските острови (1799 – 1807) и конструирането на сръбската държава по време на Първото сръбско въстание (1804 – 1813).

По традиция изследванията за йонийската република, утвърждават извод, че въпреки влиянието на Френската революция, за

---

²⁸ **Кутафин, О. Е.** Российский конституционализм, с. 24.; Кравец, Игорь Александрович- Формирование российского конституционализма: Проблемы теории и практики (диссертация ... доктора юридических наук,; Екатеринбург, 2002), с. 10. На е-адрес http://www.dissland.com/catalog/formirovanie_rossiyskogo_konstitutsionalizma_problemi_teorii_i_praktiki.html

²⁹ **Минаева, Н.** Потаенны конституции России. Москва, Посев, 2010. 222 с.

³⁰ **Йовевска, М.** Проникване на конституционализма на Балканите. – В: Българско възраждане. Идеи Личности Събития. Годишник. Т. 11. София, 2009, с. 116.

теоретичното осмисляне и нейното създаване, по-голямо значение има руската политика на Йонийските острови³¹. Най-яркият пример за реализация на конституционните идеи във външната политика се явяват конституционните преобразования след 1799 г. на Йонийските острови с републиканска форма на управление под руско въздействие.

При царуването на император Павел командващият адмирал Ф. Ф. Ушаков (1453 – 1817) печели битка край бреговете на о. Корфу на 20 .02.1799 г. с щурм по суша и атака по море в 1798 г. Постигната е голяма победа, осигурила пленяването на генералния комисар на френската република Дюбоа и още трима генерали, 2 931 военнопленници, оръжие и военни кораби. Жителите на о. Корфу поднасят подарък на Ушаков меч, украсен с елмази и надпис: „За адмирал Ушаков от о. Корфу“. Адмиралът получава и възможността да администрира гръцките островите (Корфу, Кефалония, Закинтос, Лefкос, Итака, Паксос, Китира) на границата между днешна Гърция и Албания³². Въведената от него административна реформа от 1799 г. има претенциите да обезпечи на жителите на островите „мир, тишина и спокойствие“, при руско военно присъствие и всъщност под протектората на Русия и Османската империя.

Йонийските острови са бивше венцианско владение, което завладяно от французите, е лишено от съществуващите институции на местно управление – Асамблея на нотабилите, дворянски големи съвети и функционирането на „Златната книга“ със списъка на аристократичните фамилии, които участват в изборите и в управлението. Ушаков се съобразява с условията на дългогодишния венециански ред и възстановява всички отменени институции и правила. Но той въвежда и ново попълвнение в аристократичното съсловие, определено като „избирателно дворянство“ с новоиздигнали се и новозабо-

---

³¹ **Станиславская, А. М.** Политическая деятельность Ушакова в Греции (1798-1800). М., 1983, с. 139–141; **Mc Knight, J. L.** Admiral Ushakov and the Ionian Republic / The Genesis of Russia's First Balcan Sattelite. Ph. D. Dissertation. University of Wisconsin, 1965; Soul N.E. Russia and Meditterian, 1797 – 1807. Chicago; London, 1970, p. 96–100.

³² **Станиславская, А. М.** Россия и Греция в конце XVIII – начале XIX века. (Политика России в Ионической республике 1798 – 1807 гг.) АН СССР. Институт истории СССР. М., Наука, 1976, с. 52–89.

гатели фамилии³³. Изработената от Сената Конституция е отредактирана от нарочен Комитет, сформиран от адмирал Ушаков. Под наименованието „План за въвеждане на управлението на бившите венециански острови и установяване реда на управление“, Сенатът приема конституцията на 18 (29) май 1799 г.

Наричан за по-кратко „Временен план за въвеждане на управление“, защото няма ратификация от император Павел I (1754/1796 – 1801) и султан Селим III (1761/1789 – 1807), островите се управляват по него до 1801 г. Въведени са двустепенни избори: първо се избират малки съвети по островите, а членовете на тези съвети избират общия държавен Сенат. В изборите се допускат да участват и да упражняват пасивното си избирателно право (възможността да бъдат избрани) в представителните органи на републиката и богати семейства от неаристократичен произход. В централното правителство на Републиката – Сенатът, освен избирани представители има и такива, които са назначавани от руския адмирал, но условието на което трябва да отговарят е второ поколение да не се занимават с физически труд, да отговарят на възрастов ценз, да имат фиксиран годишен доход и християнско вероизповедание. Съотношението между аристократи и т.нар. изборно (ново) дворянство в Сенатът е 2:1³⁴ и през май 1799 г. той се събира като временна институция на о. Корфу.

Централният законодателен и изпълнителен орган е Йонийският Сенат, а по островите установява местни законодателни, изпълнителни и съдебни органи на властта. Местните аристократични „Големи съвети“ избират членовете на Сената и местните органи. Временният план е приеман за „конституцията на Ушаков“. Председател е бившият член на Върховния съвет на Венецианската република А. Орио – доскоро заемал контраадмиралска длъжност във венецианския флот и венециански губернатор на о. Кефалония, предложен лично от Ушаков. Заместник-председател е адвокатът С. Г. Теотокис, грък, също с аристократичен произход.

---

³³ Милосавлевић, П. Јонска република седам уједињенах острва 1799–1807. Београд, Просвета, 1995, с. 114–115.

³⁴ Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. серия Первая 1801 – 1815 гг. , том Первый (март 1801-апрель 1804). М., 1960, 706.

Новосформираната държава е независима, има знаме, и въпреки руското военно присъствие, разполага с широки правомощия при изработване на конституционното управление. Франция и Великобритания признават през 1800 г. независимостта на държавата република на седемте острова³⁵. Либералните принципи във Временния План от 1799 г. не удовлетворяват йонийската родова аристокрация, която се смята за ощетена и действа, за да получи пълно възстановяване на своите права в Цариград и Санкт Петербург.

От 21 март 1800 г. Йонийските острови са обявени за „Република на седемте острова“³⁶, която просъществува до Тилзитския мир от 26 юни 1807 г., когато територията е върната на Франция. Името е предложено от току що преминалият на руска служба драгоман Петр А. Фонтон (1765 – 1846), бивш служител на френското представителство в Цариград и руския дипломат Василий Ст. Томара (1740 – 1813). Нейното съществуване в значителна степен се свързва с Временния план на адмирал Ушаков и с още няколко конституционни текста – 1801 г., 1803 г., 1806 г. Конституционният текст, който е предлаган през 1801 г. в Цариград на Селим III и Александър I в Санкт Петербург, засилва правата само на наследствените дворяни³⁷: избирателни права имат само аристократите по-възрастни от 25 години, които получават 2/3 от постове на съдиите и държавни чиновници. В дворянското съсловие могат да се приемат граждани само по изключение, в случаи когато имат заслуги пред отечеството. Тази конституция, приета от турска страна на 2 ноември 1801 г., също се прилага, без да получи одобрение от руската страна.

Изпълнителната власт принадлежи на Сената, под ръководството на своя председател, който се избира на всеки 2 години, с официална

---

³⁵ Писмо на В. К. Кочубей до Александър I, от 18 (30) декември 1801 г. – В: Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. серия Первая 1801 – 1815 гг., том Первый (март 1801 – апрель 1804). М., 1960, с. 157.

³⁶ Руско-турската конвенция от 21 март (1 април) 1800 г. определя статута на Републиката на Седемте Съединени острова и градовете Превеза, Парга, Вонича и Бутринто. Вж. подр. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. серия Первая 1801 – 1815 гг., том Первый (март 1801 – апрель 1804). М., 1960, с. 704–706.

³⁷ Подр. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. серия Первая 1801 – 1815 гг., том Первый (март 1801-апрель 1804). М., 1960, с. 706.

титла „княз“. Този княз, избран на всеки 2 години от сенатори, частично подменяни от избирани или назначавани (вирилисти) делегати е А. Орио. Законодателната власт е в прерогативите на Законодателното събрание. В Йонийските острови се прилага разделение на властите и се осъществява аристократична република, с избори и чести смени във властовите институции, без всичките ѝ граждани да ползват пасивно и активно изборително право. От всичките проекти 1799, 1801, 1803 г. и 1806 г. най-либерален и най-демократичен е този на Ушаков от 1799 г., последвана от една силно реставрационна конституция през 1803 г., докато конституцията от 1806 г. постига компромис³⁸.

Приблизително по това време е и Първото сръбско въстание, започнало в началото на 1804 г. Руската конституционата дипломация се изразява в препоръките, които прави Адам Йежи Чарториски (1770 – 1861), в качеството си на външен министър към официалната сръбска делегация в Санкт Петербург от декември 1804 г.³⁹. По време на неофициалното посещение на сръбските делегати Матия Ненадович (1777 – 1854), Йован Протич (?-1825) и Петър Новакович Чардаклия (?-1808) той предлага учредяването на нова институция в сръбското управление Синод, която да осъществява официални представителни и ръководни функции. В спомените на Матия Ненадович остават неговите думи „И бива да имате синод. Защото нито Русия, нито друга държава няма да кореспондира с един човек, а с народа и със синода“⁴⁰.

Решението за създаването на такава институция се взема на Скупщината на старейшините в село Борак на 15 август 1805 г. с наименованието Правителствующий совет сръбский заедно с принципите за съставяне и функционирането му. Както в учредяването на

---

³⁸ Станиславская А. М. Россия и Греция в кон. XVIII – нач. XIX вв. Политика России в Ионической республике. 1798 – 1807 г. М., 1976, с. 154–160. **Н. Минаева**. Потаение конституции, с. 20–21.

³⁹ Отн. Делегацията виж **Станиславская А. М.** Россия и Греция в кон. XVIII – нач. XIX вв. Политика России в Ионической республике. 1798 – 1807 г. М., 1976, с. 314; **Йовевска, М.** Сръбската делегация от 1804 г. в Русия. Стандарти за дипломатическа мисия от началото на XIX век. – В: България, Българите и Европа. – Мит, История, Современе. Т. V. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2012, с. 331–357.

⁴⁰ **Ненадовић, М.** Мемоари проте Матие Ненадовића. Издао Любомиръ П. Ненадовић. Београд, Државной књигопечатњи, 1867, с. 177.

Съвета, така и в неговото функциониране са включени всички членове на сръбската делегация в Русия, включително и по-късно присъединилите се двама братя Божидар Груйович (1770 – 1807) и Михайло Груйович (1780 – 1842).

Дейността на съвета започва веднага в бедния и не много голям манастир Волявча, откъдето много скоро той е преместен в по-големия манастир Боговоджа, а в края на 1805 г. – в току-що освободения град Смедерево, след което окончателно ще се установи в Белград. Но въпреки общосръбския характер на институцията, тя няма първенстващо място пред вожда Кара Георги и Съвета на войводите.

Като общосръбска институция Съветът се запазва и действа почти през целия XIX век. В Сретенската конституция от 1835 г. с членове 45–76 се предвижда Съвет като Управляваща институция⁴¹, в т.нар. Турска конституция от 1839 г. с членове 6–17, Съвета също продължава функционирането си⁴². Функциите му се видоизменят, след 1807 г. за известно време дори носи името Сенат, но никога не разполага с най-върховната власт – било изпълнителна, било законодателна.

Предложенията на Чарториски за Синод е съпроводено в дипломатическата кореспонденция и с обсъждане на възможността за излизане от сръбската криза, посредством въвеждането на избран княз от сръбски произход. В началото на септември 1804 г. руският генерален консул в Букурещ Л. Г. Кирико предлага на Чарториски, сръбският княз да бъде избран от местните князе⁴³. Писмото е с дата 8 септември, т.е. преди 14 септември 1804 г., когато сръбската делегация пристига в Букурещ. Това изключва възможността писмените предложения на сръбската делегация да са оказали някакво въздействие. Възможно е руският дипломат Л. Г. Кирико да не е в състояние да различи сръбски „кнезове“ от князе, което в сръбските

---

⁴¹ Уставъ княжества Сербіе, издан и заклетвомъ потврђенъ о Сретенской скупщине 1835, Княжеско-Сербской Типографіи Крагуевац, 1835, с. 21–29, членове 45–76.

⁴² Устави и владе. Кнежевине Србије, Крађевине Srbije, Крађевине SHS њ Крађевине Југослаије (1835 – 1941), приређивач Мрђеновић, Д. Нова књига Београд 1988, с. 54.

⁴³ Первое сербское восстание 1804 – 1813гг. и Россия, Книга первая 1804 – 1807, Москва, Изд. „Наука“, 1980, с. 48.

условия е съвсем различно. В документацията, носена от сръбските делегати, князе са най-видните вождове на въстанието на първо място Кара Георги, Сима Милутинович, Янко Катич, Яков Стефанович (Ненадович), докато кнезозете са сърби, използвани от турската администрация при разпределяне на исканите данъчните задължения между отделните сръбски фамилии и семейства по нахии.

Друг документ, който говори за сръбски „изборен княз“ е писмо на А.Чарториски до руския посланик в Цариград А. Я. Италински от 3 (15) октомври 1804 г., публикувано на френски език и на руски език⁴⁴. В него се отбелязва, че сърбите целят не само да създадат сръбска държава като Молдова и Влашко и да имат княз, но той преди да бъде назначен, да бъде избран от своите еднонационални сънародници. Писмото е адресирано до руския посланик в Цариград А. Я. Италински и е написано преди срещата със сръбските делегати в Санкт Петербург.

Съпоставката на тези факти ни кара да мислим, че Чарториски свързва изборен княз с предлаганата институцията „Синод“, който да се яви като институция за избора на сръбския княз. За граф Адам Йежи Чарториски (1770 – 1861), участвал в Негласния комитет за преустройство на руската империя след възцаряването на Александър I, идеята за изборен княз се свързва с непрекъснатите преговори около конституциите и управлението на Йонийските острови. Но тази идея отсъства в руския дворянски конституционализъм до този момент. Твърде вероятно е тя да се заимства от полската действителност, в която израства до 1792 г. младия поляк. В условията на общата полско-литовска държава Ржечпосполита кралят е изборен, като се избира от Сейма на полската шляхта при това между всички европейски династии. Тенденциите в руското общество се съчетават с личностния принос, като остават неосъществени в развитието на сръбската държава.

Поради отсъствието на аристократични прослойки в социалната стратиграфия на сръбското и общество и липсата на привилегирвани съсловия, освен професионално обособените социални групи – селяни, търговци, свещенослужители, създаденият Съвет не може

---

⁴⁴ Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. серия Первая 1801 – 1815 гг. , том Второй (апрел 1804 – декабрь 1805). Москва, 1961, с. 164.

да се наложи над властта на издигналите се по време на военните действия воеводи. Напротив, личността на „върховния комендант“ Кара Георги доминира над членовете и дейността на Съвета.

В известен смисъл изборни владетели в сръбската история се констатира по-късно при развитието на сръбската държава през XIX век. Смяната на сръбския княз Александър Обренович с Александър Карагеоргиевич от две династии всъщност е в резултат на политически избор на Съвета, с което се осъществяват по 2 и 3 периода на интронизация за Милош Обренович и за Александър Обренович. Това всъщност е и „изборен княз“.

Конституционализмът в Русия допринася съществено за изграждането на първите национални балкански държави. В голяма степен прилагането на неговите идеи зависи от обстановката и ситуацията в балканските страни, като социална стратиграфия и политически интереси. Възможностите и желанията на местното население приемат „конституционната дипломатия“ вариативно и селектирано.

ЛИТЕРАТУРА

Автономов, А. С. Правовая онтология политики: к построению системы категорий. М., 1999.

Бартошек, М. Римское право: (Понятия, термины, определения). М., 1989.

Берман, Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Пер. с англ. М., 1994.

Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. серия Первая 1801 – 1815 гг., том Первый (март 1801 – апрель 1804). Москва, 1960.

Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. серия Первая 1801 – 1815 гг., том Второй (апрел 1804 – декабрь 1805). Москва, 1961.

Галиуллини, М. В. Конституционализм в России во второй половине XVIII – начале XIX веков, автореферата в Интернет

<http://www.dissercat.com/content/konstitutsionalizm-v-rossii-vo-vtoroi-polovine-xviii-nachale-xix-vekov#ixzz2C1gltl78> (юни, 2012)]

Еллинек, Г. Конституции, их изменения и преобразования / Пер. с нем. под ред. и со вступ. **Б. А. Кистяковского** – С-Пб.: Изд. юрид. кн. скл. “Право”, 1907.

Еллинек, Г. Конституции, их история и значение в современном праве. СПб., 1906.

Житомирская, С. В., С. В. Мироненко. “Декабрист Михаил Фонвизин” (в сокращении). – В: http://lectures.edu.ru/default.asp?ob_no=16982. (27.06.2012)

Йовевска, М. Сръбската делегация от 1804 г. в Русия. Стандарти за дипломатическа мисия от началото на XIX век. – В: България, Българите и Европа. – Мит, История, Свремие. Т. V. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2012, с. 331–357.

Йовевска, М. Проникване на конституционализма на Балканите. – В: Българско възраждане. Идеи Личности Събития. Годишник. Т. 11. София, 2009.

Конституционализъм: историческият път на Русия към либералната демокрация. Сборник документи. Състав. Гоголевски А. В. Москва 2000.

Кравец, И. А. Формиране на руския конституционализъм (проблеми на теорията и практиката): Автореф. дис. ... д-ра на юрид. науки. Екатеринбург, 2002, http://www.dissland.com/catalog/formirovanie_rossiyskogo_konstitutsionalizma_problemi_teorii_i_praktiki.html

Кутафин, О. Е. Руският конституционализъм. Москва, Норма, 2008.

Милюков, П. Из историята на руската интелигенция. Сборник на статии и етюди. С. Петербург, 1902 (Верховници и шляхетство).

Минаева, Н. Потопените конституции на Русия. (Библиотека на руското водство). Москва, “Посев”, 2010.

Ненадовић, М. Мемоари на прототипот Матија Ненадовића. Издао Любомир П. Ненадовић, Београд, Државна књигопечатница, 1867.

Првото сръбско востание 1804 – 1813гг. и Русија, Книга првата 1804–1807. Москва, „Наука”, 1980.

Станиславска, А. М. Русија и Грција на крајот на XVIII – почеток на XIX вв. Политика на Русија во Иониската република, 1798 – 1807гг. М., 1976.

12. **Станиславска, А. М.** Политичката дејност на Ушаков во Грција (1798 – 1800). Москва, 1983.

13. Уставот на кнежевството Србија, издао и заклетвом потврден на Среденската скупштина 1835, Кнежевско-Србска Типографија Крагуевац, 1835.

14. Устави и влада. Кнежевство Србија, Краљевина Србија, Краљевина SHS и Краљевина Југославија (1835 – 1941), приредувач Мрђеновић, Д. Нова книга Београд, 1988.

15. **Фонвизин, Д. И.** Собранија на сочиненија во 2 тома, 2 т., с. 253–267. (27 мај 2007). – В: <http://www.rvb.ru/18vek/fonvizin/01text/vol2/02articles/257.htm>

16. **Mc Knight J. L.** Admiral Ushakov and the Ionian Republic / The Genesis of Russia’s First Balcan Sattelite. Ph. D. Dissertation. University of Wisconsin, 1965.

17. **Soul, N. E.** Russia and Meditterian, 1797 – 1807. Chicago; London, 1970, p. 96–100.